

ЗМІСТ

I. ЛЮДИ БЕЗ СЕРЦЯ У ГРУДЯХ	11
II. ШЛЯХ	33
III. КІНЕЦЬ ЛЮДИНИ	51
Додаток. Ілюстрації Дао	74
Нотатки автора	89

I ЛЮДИ БЕЗ СЕРЦЯ У ГРУДЯХ

Тож він дав наказ вбивати,
І мале дитя убили.¹

КОЛЯДКА

Маю сумніви, що ми достатньо уважливі щодо важливості елементарних підручників. Саме тому відправним пунктом для цих лекцій я обрав посібник з англійської мови, призначений для «хлопців і дівчат, які навчаються у старших класах шкіл». Не думаю, щоб автори цього підручника (їх там двоє) мали якісь шкідливі наміри, і я заборгував їм (чи то їхньому видавцеві) добре слово за те, що вони надіслали мені в дарунок примірник.

Заразом нічого доброго про них я сказати не можу. Отака нічогенька халепа. Мені не хотілось би ганьбити двох скромних освітян-практиків, які старалися зробити в їхньому розумінні якнайкраще, але не можу промовчати про те, що вважаю в їхній роботі справжнім

¹ Один з варіантів середньовічної різдвяної колядки «Син нам народився» – «...Ірод дуже налякався / І дуже збентежився / Тож він дав наказ вбивати / І мале дитя убили».

недоліком. Отож маю намір приховати їхні імена. Називатиму цих джентльменів Гаєм і Тіцієм, а їхній твір — «Зеленою книжкою»². Але, запевняю, що така книжка справді є і стоїть у мене на полиці.

У другому розділі Гай і Тіцій цитують відому історію про Колріджа біля водоспаду³. Ви пам'ятаєте, що там були двоє туристів — один назвав його «величним», а інша «милим» — і Колрідж подумки схвалив перше визначення, **зневажливо** відкинувши друге.

² «Гай» і «Тіцій» — у класичній латині типові вигадані імена. У розмовній італійській *un tizio* досі використовують у значенні «парубок», «приятель». Те, що Люїс називає «Зеленою книжкою», це опублікований 1939 року посібник «Володіння мовою: критичний підхід до читання і письма» авторства Алекса Кінга й Мартина Кетлі.

³ Семюел Тейлор Колрідж (Samuel Taylor Coleridge, 1772–1834), англійський поет і філософ. Люїс переказує сцену зі «Спогадів Дороті Вордсворт про подорож до Шотландії 1803 року» (опубліковано 1874 року), покладаючись на «Зелену книжку», де є значні відмінності від оригінального спогаду, хоча думка, яку хоче висловити Люїс, таки базується на переказі Дороті, сестри Вільяма Вордсворта, яка подорожувала з ним і Колріджем. Сцена біля водоспаду поблизу Нью-Ланарка з'являється в її розповіді від 21 серпня 1803 року (у вид. 1874 року с. 37): «...там були численні місця для огляду водоспаду Лінн. Ми сіли на поставлену заради одного з цих краєвидів лаву й задивилися вниз на водоспад... Туди прийшли спритніші за нас туристи; ми знову зустріли цих леді й джентльмена на іншій станції над водоспадом. Колрідж, завжди доволі душевний, аби забалакати будь із ким, кого зустріне на своєму шляху, почав розмову із джентльменом, який назвав водоспад величним. Колрідж був у захваті від точности епітета, особливо тому, що сам подумки зважував точне значення слів “великий”, “величний”, “піднесений” тощо, і напередодні довго обговорював цю тему з Вільямом. “Так, сер, — каже Колрідж, — це величний водоспад”. “Величний і милий”, — додала леді. Бідолашний Колрідж не зміг нічого відповісти, і, не надто прагнучи продовження розмови, підійшов до нас і, щиро сміючись, розповів цю історію».

Гай і Тіцій пояснюють це так: «Коли чоловік сказав: “Це така велич”, на позір він нібито висловився про водоспад... Насправді ж то було зауваження не про водоспад, а про емоцію чоловіка. Насправді він сказав: “У мене є відчуття, яке в моїй голові асоціюється зі словом ‘велич’”, або стисло — “Я відчуваю велич”». Тут чимало глибоких питань, висвітлених доволі спрощено. Але автори ще не закінчили. Вони додають: «Ця плутанина трапляється постійно, коли ми використовуємо мову. Ми нібито говоримо якісь дуже важливі слова, та насправді — висловлюємо свої відчуття».

Перш ніж розглянути питання, які дійсно порушує цей важливий маленький уривок (ви ж пам'ятаєте, призначений для «школярів старших класів»), ми маємо усунути одну просту хибу, в яку западають Гай і Тіцій.

Навіть з їхньої позиції — з будь-якої мислимої позиції — людина, яка каже «Це така велич», не може мати на увазі «Я відчуваю велич». Навіть якщо визнати, що такі якості, як величність, просто й виключно проєктуються на об'єкти з наших емоцій, все ж емоції, що спонукають до такої проєкції, є корелятивними, а отже, майже протилежними проєктованим якостям.

Почуття, що змушує людину називати предмет величним, не є почуттям величі, це почуття шаноби. Якщо «Це така велич» звести до заяви про почуття мовця, то правильним перекладом буде «Я відчуваю свою малість». Послідовне застосування підходу Гая і Тіція призвело б до очевидних абсурдів. Це змусило б їх стверджувати, що «Ти жалюгідний» означає «Я почувуюся жалюгідно», а «Твої почуття жалюгідні» означало б

«Мої почуття жалюгідні». Але нам не потрібно затримуватися на тому, що є *pons asinorum*⁴ нашого питання. Було б несправедливо щодо самих Гая і Тіція підкреслювати те, що, безсумнівно, було звичайною неухважністю.

Школяр, який прочитає цей уривок у «Зеленій книжці», повірить двом постулатам: по-перше, що всі висловлювання, які містять ціннісне судження, є свідченнями про емоційний стан мовця, а по-друге, що всі такі висловлювання неважливі. Авжеж, Гай і Тіцій не формулювали жодного із цих тверджень у подібному вигляді.

Вони розглянули лиш один конкретний приклад ціннісного судження (*велич*) як слово, що описує емоції конкретного мовця. Залишивши учням самостійно виконувати роботу з поширення однакового трактування всіх ціннісних суджень: й анінайменшої перешкоди для такого поширення перед ними не ставиться. Наші автори можуть бажати або не бажати розширеного тлумачення: можливо, вони ніколи в житті й на хвилину серйозно не замислювалися над цим питанням. Одначе мене хвилює не те, чого вони бажають, а те, як їхня книжка безсумнівно вплине на розум школяра. Заразом автори не сказали, що ціннісні судження неважливі. Їхні слова свідчать, що нам «здається, ніби ми говоримо щось дуже важливе», тоді як насправді «говоримо *лише* про наші власні почуття». Жоден школяр не встоїть

перед спокусою застосування цього слова — *лише*. Я, звісно, не маю на увазі, ніби роблячи бодай якісь свідомі висновки з того, що читає, він дійде до загальної філософської теорії, що всі цінності суб'єктивні та тривіальні. Влада Гая і Тіція полягає в тому, що вони мають справу із хлопчиком: хлопчиком, який думає, що «виконує домашню роботу з англійської», та навіть уявлення не має, що на кону стоять етика, теологія і політика. Вони вклали в його розум не теорію, а припущення, походження якого за десять років хлопець забуде, однак його несвідома присутність змусить колишнього школяра ставати на певний бік у диспуті, якого він узагалі ніколи не визнавав за диспут. Самі автори, підозрюю, навряд чи розуміють, що коять із хлопчиком, як і він не може знати, що з ним коять.

Перш ніж розглядати філософські основи позиції щодо цінностей, яку взяли на озброєння Гай і Тіцій, я хотів би показати (на їхньому навчальному методі) її практичні результати. У четвертому розділі посібника вони цитують нехитру рекламу прогулянкового круїзу, налаштовуючи учнів супроти того типу письма, яке вона демонструє.^[2] Реклама розповідає нам, що ті, хто купить квитки на круїз, помандрують «через Західний океан, де плавав Дрейк з Девону⁵... вирушивши на пошуки скарбів Індії», а також привезуть із собою додому

⁴ *Pons asinorum* (лат. «віслучий міст») — критична перевірка здібностей або розуміння. Назва класичної теореми геометрії, що стверджує: кути, протилежні бічним сторонам рівнобедреного трикутника, рівні. Ця теорема з'являється як п'ята пропозиція кн. 1 «Начал» Евкліда.

⁵ Френсіс Дрейк (Francis Drake, 1540–1596) — англійський флотоводець, приватир, навігатор, работорговець, політик та інженер. Перший англієць і другий у світі капітан, який у 1577–1580 роках здійснив навколосвітню подорож на своєму кораблі «Золота лань» (першим був португалець Фернан Магеллан). 1581 року Дрейк отримав лицарський титул від королеви Єлизавети I.

«коштовності» «золотих часів» і «яскравих кольорів». Це, звісно, погано написаний текст: продажна й нещира експлуатація емоцій захвату й задоволення, що їх люди відчують під час відвідування місцин, живо асоційованих з історією чи легендами. Якби Гай і Тіцій не лізли не у свою справу, а навчали своїх читачів (як і обіцяли) мистецтва літературного письма, їхнім обов'язком було б поставити цю рекламу поряд із фрагментами творів великих письменників, де добре описані ті самі емоції, а потім пояснити, у чому ж різниця. Вони могли б використати відомий уривок Джонсона⁶ із «Західних островів», який закінчується так: «Не позаздриш людині, чий патріотизм не набуде сили на Марафонській рівнині, чи набожність не розжевріє серед руїн Айони»⁷.^[3] Вони могли б узяти уривок із «Прелюдії», де Вордсворт⁸ описує, як стародавність Лондона вперше зійшла йому на думку словами «Вага та сила. Сила зростає під вагою».^[4] Зіставлення такої літератури з рекламою дійсно проклало б межу між хорошим і поганим, і стало б уроком, вартим викладання. У ньому було б досить крові й жилиці — дерева пізнання і життя ростуть разом. До того ж

⁶ Семюел Джонсон (Samuel Johnson, 1709–1784) — англійський письменник, поет, літературний критик і лексикограф. Популярністю цей уривок частково завдячує Джеймсу Босвеллу — біографу автора. Саме Босвелл обрав його як приклад «величності» стилю Джонсона.

⁷ Айона (Iona) — острів біля західного узбережжя Шотландії, де 563 року ірландські ченці заснували абатство, що стало першим кроком до християнізації Шотландії та Англії.

⁸ Вільям Вордсворт (William Wordsworth, 1770–1850) — англійський поет-романтик. «The Prelude or, Growth of a Poet's Mind» — автобіографічна поема, що її він розпочав у віці 28 років, і продовжував дописувати до кінця життя.

він став би й уроком літератури: предмета, щодо якого Гай і Тіцій, попри заявлену мету, геть несміливі.

Насправді ж вони лише зазначили, що розкішний пароплав, ясна річ, не попливе туди, де під вітрилами ходив Дрейк, і на туристів не очікують жодні пригоди, і ті скарби, що їх вони привезуть додому, матимуть суто метафоричний характер, і «всі задоволення і відпочинки», яких вони потребують, може їм подарувати подорож до Маргейта⁹. Все це чиста правда: навіть менших здібностей, аніж мають Гай і Тіцій, вистачило б на таке відкриття.^[5] Чого вони не помітили, або не зважили, так це те, що подібне трактування можна застосувати до багатьох зразків гарної літератури, які висвітлюють ту саму емоцію. Що, зрештою, якщо скористатися здоровим глуздом, може додати історія раннього британського християнства до тих мотивів благочестя, які існували у XVIII столітті? Чому шинок містера Вордсворта має бути комфортнішим або повітря в Лондоні здоровішим, бо Лондон існує з давніх-давен? Або, якщо справді є якась перешкода, що завадить якомусь критику «розвінчати» Джонсона й Вордсворта (і Лемба, і Вергілія, і Томаса Брауна, і містера де ла Мера)¹⁰ так,

⁹ Маргейт (Margate) — курортне місто за 100 км від Лондона на морському узбережжі графства Кент, куди вже на початку XIX століття туристів доставляли перші пароплави.

¹⁰ Чарльз Лемб (Charles Lamb, 1775–1834) — англійський есеїст, критик, поет, друг Вордсворта й Колріджа; Вергілій (70–19 рр. до Хр.) — римський поет, автор «Енеїди». Томас Браун (Thomas Browne, 1605–1682) — англійський лікар і письменник, людина енциклопедичних знань, ушлавлений своїм влучним гумором і «полістилістичною» прозою; Волтер Джон де ла Мер (Walter John de la Mare, 1873–1956) — англійський поет і прозаїк.